

УДК 811.161.2'373.23

КРУПЕНЬОВА Тетяна Іванівна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; вул. Старопортофранківська, 34, м. Одеса, 65020, Україна; тел.: +30674846568; e-mail: taniakrupenev@gmail.com; ORCID ID: 0000–0001–8887–0163 DOI: <https://doi.org/10.18524/2410-3373.2018.21.155188>

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ РОМАНУ
Є. ПОЛОЖІЯ «ІЛОВАЙСЬК»**

Анотація. У статті проаналізовано антропонімікон роману Є. Положія «Іловайськ», присвячений подіям, що відбулися в серпні-вересні 2014 року під час українсько-російської війни на сході України. З'ясовано структуру антропонімів, окреслено фактори, що відігравали роль у виборі імен персонажів. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена посиленою увагою сучасного мовознавства до проблем ономапоетики, а також перспективами досліджень сучасних творів, присвяченим подіям найновішої історії України. **Мета** статті — здійснити комплексний аналіз антропонімів, що функціонують у романі Є. Положія «Іловайськ». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: зафіксувати у романі усі антропоніми; описати функціональні особливості антропонімів у зв'язку з лексико-семантичними, граматичними чинниками текстових структур. **Об'єктом** дослідження є ономастикон роману Євгена Положія «Іловайськ». **Предмет** дослідження — антропоніми роману Є. Положія «Іловайськ». **Мета й матеріал** роботи зумовили використання таких **методів** дослідження: метод системного аналізу уможливив дослідження й групування релевантного теоретичного матеріалу щодо основних засад літературно-художньої ономастики, функціонування й експресивного навантаження власних назв; застосування описового (deskriptivного) методу дозволило виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви роману. **В результаті** проведеного дослідження було встановлено, що основну частину іменувань дійових осіб, які виконують номінативну функцію, складають імена та прізвища, а також численні позивні. У романі представлені й характеристичні антропоніми, які здатні вказувати на національну чи регіональну належність денотата, на його соці-

альний статус, сімейний стан, вік, увиразнювати певні риси його характеру чи зовнішності, виражати емоційне ставлення до поіменованого персонажа, а також беруть участь у творенні часово-просторового фону твору.

Ключові слова: власна назва, ономастикон, антропонім, позивні, прізвище.

Літературна ономастика як нова галузь мовознавства передбачає вивчення власних назв та їх функціональних можливостей у художньому творі. Отже, **актуальність** нашого дослідження зумовлена посиленою увагою сучасного мовознавства до проблем ономапоетики, а також перспективами досліджень сучасних творів, присвяченим подіям найновішої історії України.

Значний крок у напрямку розвитку теоретичних уявлень про онімний простір літературних творів та шляхи його розвитку здійснений у роботах Л. О. Белея, Ю. О. Карпенка, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна, Ю. В. Лінчицької. Дослідженню власних назв у літературних творах присвячені роботи Л. І. Андреевої, Е. В. Боевої, Л. П. Волкової, В. В. Громоної, С. І. Зініна, О. В. Іванової, Ю. О. Карпенка, Л. І. Колоколової, Л. П. Кричун, Г. П. Лукаш, Л. Т. Масенко, М. Р. Мельник, В. М. Михайлова, І. В. Мурадян, О. Ф. Немировської, Г. В. Ткаченко та ін.

У річницю Іловайської трагедії вийшов друком роман у новелах Є. Положія «Іловайськ», який ще не став об'єктом детальних ономастичних досліджень. Для героїв цього роману, учасників бойових дій, свобода є невід'ємною складовою їх соціального буття.

Метою статті є дослідження антропонімікону роману Є. Положія «Іловайськ», присвяченому подіям, що відбулися в серпні-вересні 2014 року під час українсько-російської війни на сході України. Автор роману, сучасний сумський письменник Євген Положій (народився у 1968 р.) — відомий мандрівник, письменник та журналіст, головний редактор газети «Панорама» (м. Суми). У 2015 році Євген Положій видав роман, насичений документальними фактами, рисами хронопису подій серпня 2015 року, які увійшли в історію України під назвою «Іловайський котел». Необхідно зазначити, що книга писалася двома мовами, українською та російською, залежно від того, на історію якого бійця спирався автор, створюючи ту чи іншу главу. Мова оповідача: ритмічна, насичена документалізмами, неолексизмами, сотнями власних назв: антропонімів (позивні, імена, прізвища персонажів,

імена письменників, політичних і громадських діячів, письменників, телеведучих), топонімів, фонових поетонімів (християнські теоніми та міфоніми, назви військових підрозділів і тербатів, організацій, банків, навчальних закладів і фронтів, посад і нагород, свят, фільмів, книг, казок, музичних гуртів, пісень, каналів ТБ, комп'ютерних ігор, засобів пересування, шляхів сполучення, картографічних об'єктів, марок зброї тощо).

Об'єкт дослідження є ономастикон роману Євгена Положія «Іловайськ» [4]. **Предмет** дослідження — антропоніми у романі Є. Положія «Іловайськ», їхні структурно-семантичні особливості (усього — 307 антропонімів у 2754 випадках ужитку). Як зазначає сам автор, «Іловайськ» — художній тест, побудований на реальних подіях, у якому серед героїв, які мають реальних прототипів, живуть, здійснюють подвиги та помирають вигадані персонажі [4, с. 3]. Тому у творі зустрічаємо сотні власних назв, багато з яких реальні, інші ж — вигадані, які досить складно розрізнити. *«Але нікуди не втік і стояв у строю Бодя з Бердичева, сорокачотирьохрічний інженер із хворими колінами; стояв і Слава Сніжок — тому що зі Сніжного — тридцятирічний вчитель російської мови та літератури, який залишив удома, під сепаратистами, дружину і двох дітей; стояв тут і колишній вешник із Дніпропетровська, і колишній охоронець із Пятихаток; стояв Віталік із Жовтих Вод, учитель з бойового гопака; багато різних та цікавих людей стояли в той день у лавах бійців «Дніпра-1», «Самооборони» і «Правого сектора»* [4, с. 12].

Особове ім'я має функцію індивідуалізації, тобто в кожному конкретному випадку ідентифікує одиничний, єдиний, неповторний факт дійсності, в даному разі — людину. Будь-яке ім'я фактично може позначати не одну людину (повторюваність імен пов'язана з певною їхньою обмеженістю та модою). Семантика іменних основ майже не залежить від характеру мови. Так, чоловічі імена, що означають силу, сміливість, владу, є звичайно в більшості народів світу; семантичні особливості імен кожного етносу пояснюються умовами життя, що склалися історично. Імена людей, що з'являлися у різні періоди історії українського народу, відбивають стан його в кожний історичний проміжок часу: рівень культури, становище в суспільстві, релігію, світосприйняття.

До антропонімікону досліджуваного творів належать 2754 ужитки 307 онімів. У більшості випадків особові імена вживаються у неофі-

ційному (скороченому вигляді): тільки 59 осіб називаються повними іменами, 72 рази у романі антропоніми виражаються неофіційними усіченими варіантами імен, більшість антропонімів — це позивні, тобто псевдоніми. У романі «Іловайськ» така розмаїтість особових назв зумовлюється жанром твору, загальними принципами використання власних імен у різних контекстах. Автор на початку роману пише: *«серед героїв, що мають реальних прототипів, живуть, здійснюють подвиги та помирають вигадані персонажі»* [4, с. 3]. У романі є конкретні персонажі, більшість з яких мають свої прототипи, а також є персонажі, долі які проходять через увесь текст (Грег із «Дніпра-1», Грім із «Донбасу», медсестра Мурка з «Донбасу»).

За кількістю компонентів можна виділити такі структури антропонімів: однокомпонентні, представлені прізвиськом або ім'ям, що вказує на високий ступінь його закріпленості за чітко визначеною особою у мовній масовій свідомості (*Порошенко, Бандера, Миколайчик, Кожум'яка* тощо); двокомпонентні, що виражаються сполученням «ім'я + прізвище», яке є нейтральним за своїм функціональним навантаженням (*Марко Паславський, Андрій Тетерук, Руслан Дейнека, Діма Ілляетдінов, Юрій Береза, Аліна Кабаєва, Ада Роговцева, Славик Шустер, Олександр Фацевич, Фенімор Купер, Ганна Ілляшенко, Єгор Забара, Олег Короленко, Константин Симонов, Всеволод Стеблюк, Руслан Сторчеус* та ін.) та «ім'я + по батькові» (*Олена Миколаївна, Олексій Іванович, Сергій Петрович, Сергій Володимирович, Антоніна Федорівна*); трикомпонентні структури — об'єднують прізвище, ім'я, по батькові, використання яких надає тексту урочистості та поваги до названої особи (*Колоскова Антоніна Федорівна, Селіванов Єгор Георгійович, Демидов Сергій Петрович, Семенов Юрій Петрович, Терьохіна Лідія Миколаївна*). Дво- і трикомпонентні іменування у романі стосуються представників старшого покоління, персонажів, посада яких вимагає такого іменування.

У романі Є. Положія «Іловайськ» вживаються українські особові імена як слов'янські (язичницького походження), так і запозичені (християнські імена), які на українському мовному ґрунті набули національного звукового оформлення [3]. Найчастотнішими іменами твору є *Іван* (134 вжитки), *Олег* (72 вжитки), *Яна* (63 вжитки). За допомогою статистичних методів можна кількісно оцінити змістове навантаження антропонімів, жіночих імен та позивних, яке допома-

гає автору втілити художній задум. Так, 4 жіночі позивні вживаються у творі 70 раз (середня частота вживання жіночого позивного — 17,5 %), у той час як на 29 власних жіночих імен було зафіксовано 230 вживань (тобто, середня частота вживання імені — 7,93 %), що свідчить про особливу увагу автора до жінок-бійців, які нарівні з солдатами-чоловіками, воюють пліч-о-пліч та ідентифікуються за допомогою позивних.

У антропоніміконі роману «Іловайськ» виділено чотири лексико-семантичні групи прізвищ: патронімічні прізвища, які утворені за допомогою суфіксів: -ук/-юк (*Гончарук, Панасюк*), -енк/-єнк- (*Ільшешенко, Корнієнко, Петренко, Семенченко, Сидоренко*), -ак (*Хомчак*); етронімічні прізвища (*Волинський, Коломойський, Паславський*); прізвища, утворені від назви професії або за соціальною належністю, які відображають різні аспекти суспільного життя (*Пивоваров, Гончарук, Топоров, Коноваленко*); флоронімічні прізвища (*Берега, Бурак, Каміш*); анімалонімічні прізвища (*Кабан, Жуков, Тетерук, Соколов, Коршунов, Грачов, Воробйов*).

Закон мовної економії вимагає вживання усічених імен та коротких, влучних позивних зі збереженням їх різноманітності та неповторності з метою ефективного функціонування кодування-декодування повідомлень у процесі комунікації. Однак, у художньому творі неодноразово зустрічаємо складні варіанти імен. Більшість з них були утворені способом словоскладання (юкстапозити): *Бурак-редиска, Ашот-фермер, Жень-інтерн, Симеон-стовпник, Андрюха-Дуло, Андрюха-Десант, Андрюха-десантник, Андрюха-снайпер, Семенов-танкіст, Семенов-артилерист, Семенов-молодший, Сміляков-найстарший*.

В антропоніміконі роману переважають скорочені (неофіційні) власні імена або позивні. Євген Положій присвячує свій роман у новелах «бійцям, полеглим в «Іловайському котлі», які на фронті набувають нового імені, отримують позивний» [4, с. 4]. Позивний — це різновид прізвища, поліфункціональний антропонім, який номінує, ідентифікує, характеризує, диференціює, визначає соціальний статус, уводить у ряд, встановлює контакт, «маркує» людину в суспільстві [1, с. 6]. Позивні імена або просто позивні — невіддільний компонент військової особової номінації, який має давню традицію використання. У наш час, у зв'язку із загостренням військово-політичної ситуації на Сході України, антропонімну базу все частіше по-

повнюють нові позивні імена бійців АТО. Ці по суті давні військові номінації сьогодні постають у зовсім іншому ракурсі, що зумовлено новим національно-ментальним укладом адресатів й адресантів позивних імен, появою значної кількості іноземних запозичень в українській мові, оказіональних утворень, фонетичних і словотвірних модифікацій тощо. Серед зафіксованих позивних імен українських солдатів можна виділити такі групи: демінутиви (з пестливо-зменшувальними суфіксами) — *Вікуся, Ганнуся, Нюся, Руся, Андрійко, Сашко, Васко, Анютка, Юрко, Джоник, Колюня, Яночка, Альошенька*; гіпокористики — мають скорочену основу або втратили одну основу складеної форми, вони можуть бути суфіксальними й безафіксними (*Макс, Діма, Рая, Люба, Толя*); пейоративи зі зневажливо-згрубілими суфіксами (*Нікітос, Андрюха, Дімон, Саньок*).

Унаслідок аналізу виокремлено такі групи позивних, які утворені шляхом трансонімізації пропріальної лексики:

1. Відіменні псевдоніми, мотивовані іменами та прізвищами носіїв: на честь історичних постатей, діячів культури і мистецтва, науки, літературних та казкових героїв (*Батий, Нестор, Ілліч, Дудаєв, Лао Дзи, Бейл, Ромео, Немо, Бетмен, Горинич, Кирило Кожум'яка*).

2. Позивні, співвідносні з певними національностями (*Грек, Австріяк, Монгол, Скіф, Сармат, Румун*) або з географічними назвами (*Сашко Крим, Кавказ, Полтава, Брест, Панама, Волиняк*).

3. Позивні, утворені від назви професії або за соціальною належністю (*Фотограф, Артист, Академік, Директор, Президент, Терапевт, Арт, Дантист, Карат, Лісник, Антиквар, Санітар, Адвокат, Суддя, Гітара, Майстер*); утворені від військових посад, звань, апелятивів на військову тематику (*Гармаш, Гайдук, Контра, ВДВ, Бішут, Вогонь, Танкіст, Десантник, Десант, Дуло*).

4. Позивні, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв: від фізичної чи психічної властивості особи (*Сторчевус, Бородавка, Лисий, Посмішка, Усач, Хромий, Дрин*); чи на вікові особливості (*Дід «п'ятдесятсемирічний мужик», який «пішов воювати замість сина»* [4, с. 247]).

До антропонімікону роману Євгена Положія «Іловайськ» входять імена реальних та імена вигаданих (чи гіпотетичних) носіїв. До реальних належать імена письменників, політиків, військових, учених і мислителів, історичних діячів (*Тарас Григорович Шевченко, Фенімор*

Купер, Константин Симонов; Порошенко, Янукович, Обама, Путін; маршал Жуков, генерал-лейтенант Белов, підполковник Макаренко; імена учасників бойових дій (Марко Паславський (Маркіян Григорій), Володя Парасюк (герой Майдану, боєць «Дніпра-1»), Юрій Рунов (учасник бойових дій під Іловайськом), Олександр Фацевич — старший лейтенант міліції, командир роти «Світязь», Семен Семенченко — комбат «Дніпра» з найоригінальнішим позивним у світі, Брус (солдат), Хомчак — Хомчак Руслан Борисович, генерал-лейтенант Збройних сил України, командувач Оперативного командування «Південь» [6]).

У зв'язку зі специфікою роману (опис події з ряду подій, які ще тривають) та особливістю позивного як засобу шифрування ідентифікації особи є неможливим дослідити позивні з точки зору їхньої історичності, крім позивних загиблих, які занесені до Книги пам'яті. У ході дослідження нами було з'ясовано, що «Посмішка» — переклад на українську мову справжнього позивного уродженця Черкащини, бійця першої роти добровольчого батальйону «Донбас» із позивним «Улыбка», який загинув 19 серпня одним з перших у боях за Іловайськ [5], «Немо» (Бойко Юрій Миколайович) та «Монгол» (Литвинський Юрій Олексійович), загинули 10 серпня 2014 року; Румун, Арт, Карат, Колдун, Бішут (Тарас Констанчук) загинули 20 серпня [2].

Отже, основну частину іменувань дійових осіб, які виконують номінативну функцію, складають імена та прізвища, а також численні позивні. У романі «Іловайськ» представлені й характеристичні антропоніми, які здатні вказувати на національну чи регіональну належність денотата, на його соціальний статус, сімейний стан, вік, увиразнювати певні риси його характеру чи зовнішності, виражати емоційне ставлення до поименованого персонажа, а також беруть участь у творенні часово-просторового фону твору тощо.

Література

1. Антонюк О. В. Прізвисько як елемент комунікативного акту / О. В. Антонюк // Записки з ономастики. — 2015. — Вип. 18. — С. 6–16.
2. Гнатюк О. Це як у бойовиках: біжиш по вулиці, а позаду все вибухає — боєць «Донбасу» про Іловайськ [Електронний ресурс] / О. Гнатюк. — Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27199539.html>

3. Дзира Я. І. Ономастика [Електронний ресурс] / Я. І. Дзира // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. — К.: Наукова думка, 2010. — 728 с. — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Onomastyka>
4. Положий Є. В. Іловайськ: розповіді про справжніх людей / Є. В. Положий. — Харків: Фоліо, 2015. — 378 с.
5. У боях за Іловайськ загинув черкашанин з позивним «Улыбка» [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ck.ridna.ua/2014/08/19/u-boyah-za-ilovajsk-zahynuv-cherkaschanyn-z-pozyvnyim-ulyibka/>
6. Хомчак Руслан Борисович [Електронний ресурс] — Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Хомчак_Руслан_Борисович

References

1. Antonyuk, O. V. (2015). The name as an element of the communicative act. *Zapysky z onomastyky [Notes on Onmastics]*, Vol. 18, pp. 6–16.
2. Gnatyuk, O. It's like in the fighters: running around the street, and everything is exploding behind — the Donbass fighter on Ilovaysk [Electronic resource] Access mode: <https://www.radiosvoboda.org/a/27199539.html>
3. Dzira, Ya. I. (2010). Onomastics [Electronic resource] *Encyklopedija istorii' Ukrai'ny [Encyclopedia of Ukrainian History]*, Vol.7, Kiev, Scientific thought, 728 p. Access mode: <http://www.history.org.ua/?termin=Onomastyka>
4. Polozhii, E. V. (2015). Ilovaysk: stories about real people. Kharkiv, Folio. 378 p.
5. In the battles for Ilovaysk killed Cherkasy with a call «Smile» [Electronic resource]. Access mode: <http://ck.ridna.ua/2014/08/19/u-boyah-za-ilovajsk-zahynuv-cherkaschanyn-z-pozyvnyim-ulyibka/>
6. Khomchak Ruslan Borisovich [Electronic resource]. Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

КРУПЕНЁВА Татьяна Ивановна

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии и методики обучения профессиональных дисциплин
Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»;
ул. Старопортофранковская, 34, г. Одесса, 65020, Украина;
тел.: +30674846568; e-mail: taniakrupenev@gmail.com;
ORCID ID: 0000–0001–8887–0163

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ РОМАНА Е. ПОЛОЖИЯ «ИЛОВАЙСК»

Аннотация. В статье проанализирован антропонимикон романа Е. Положия «Иловайск», посвященный событиям, которые произошли в авгу-

сте-сентябре 2014 года во время украинско-российской войны на востоке Украины. Выяснено структуру антропонимов, определены факторы, что играли роль в выборе имен персонажей. **Актуальность** нашего исследования обусловлена усиленным вниманием современного языкознания к проблемам ономапоэтики, а также перспективами исследований современных произведений, посвященным событиям новейшей истории Украины. **Цель** статьи — осуществить комплексный анализ антропонимов, функционирующих в романе Е. Положия «Иловайск». Реализация поставленной цели предполагает решение следующих **задач**: зафиксировать в романе все антропонимы; описать функциональные особенности антропонимов в связи с лексико-семантическими, грамматическими факторами текстовых структур. **Объектом** исследования является ономастикон романа Евгения Положия «Иловайск». **Предмет** исследования — антропонимы романа Е. Положия «Иловайск». Цель и материал работы обусловили использование таких **методов** исследования: метод системного анализа сделал возможным исследование и группировку релевантного теоретического материала относительно основных принципов литературно-художественной ономастики, функционирования и экспрессивной нагрузки имён; применение описательного (дескриптивного) метода позволило выявить, систематизировать и проанализировать собственные имена романа. В результате проведенного исследования было установлено, что основную часть именованных действующих лиц, выполняющих номинативную функцию, составляют имена и фамилии, а также многочисленные прозвища. В романе представлены и характерные антропонимы, которые способны указывать на национальную или региональную принадлежность денотата, на его социальный статус, семейное положение, возраст, подчеркивать определенные черты его характера или внешности, выражать эмоциональное отношение к поименованному персонажу, а также участвуют в создании часово-пространственного фона произведения.

Ключевые слова: имя собственное, ономастикон, антропоним, прозвища, фамилия.

Tatiana I. KRUPENOVA

PhD (Philology), Associate Professor,
Ukrainian philology and methods of teaching professional disciplines,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky;
Staroportofrankovskaya str., 34, Odessa, 65020, Ukraine;
tel. : +30674846568; e-mail: taniakrupenev@gmail.com;
ORCID ID: 0000–0001–8887–0163

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF ANTHROPNYMS IN THE NOVEL OF E. POLIZHIY «ILOVAISK»

Summary. The article analyzes the anthroponimicon of the novel of E. Polozhiy «Ilovajsk», devoted to the events that took place in August–September 2014 during the Ukrainian–Russian war in eastern Ukraine. The structure of anthroponyms is elucidated, the factors that played a role in choosing the names of characters are outlined. The urgency of our study is due to the increased attention of modern linguistics to the problems of onomapoetics, as well as the perspectives of research on contemporary works devoted to the events of the newest history of Ukraine. The **purpose** of the article is to carry out a comprehensive analysis of anthroponyms, which function in the novel of E. Polozhiy «Ilovajsk». The realization of the set goal presupposes solving the following tasks: selecting all the anthroponoms in the novel; describing functional features of anthroponyms in connection with lexical–semantic, grammatical factors of text structures. The **object** of the study is the onomasticon of the novel by Eugene Polozhiy «Ilovajsk». The **subject** of research are anthroponomisms of the novel of E. Polozhiy «Ilovajsk». The purpose and the material of the work led to the use of such research **methods**: the method of system analysis enabled the study and grouping of relevant theoretical material on the basic principles of literary and artistic onomastics, the functioning and expressive loading of proper names; the use of descriptive method has allowed to identify, systematize and analyze the own names of the novel. As a result of the research, it was found that the bulk of the naming of actors performing the nominative function are names and surnames, as well as numerous call signs. The novel also presents characteristic anthroponyms that can indicate the national or regional affiliation of a denotate, their social status, marital status, age, express certain features of their character or appearance, express emotional attitude to the named character, and also participate in the creation of time–spatial background of the work.

Key words: proper name, onomasticon, anthroponym, code name, surname.